

Dagfinn Føllesdal:

*Husserl noéma-fogalma**

A fenomenológia központi témája Husserl szerint az intencionalitás, vagyis a tudat azon sajátossága, hogy mindig valamiről való tudat¹. Az intencionalitással kapcsolatban Husserlre nagy hatást gyakoroltak tanárának, Brentanonak a gondolatai. Brentano szerint

Minden pszichikai fenoménre jellemző, amit a középkori skolasztikusok valamely tárgy intencionális (vagy mentális) inexistenciájának neveztek, s amit mi homályos kifejezésekkel bár, de tartalomra való vonatkozásnak, tárgyra való irányultságnak mondanánk.²

Talán semmitmondóan hangzanak e szavak, ám mégis nehézségekhez vezetnek; például ha ezt az elvet olyan személyek esetében alkalmazzuk, aki hallucinál, vagy arra aki épp egy kentaurra gondol. Brentano úgy vélte, hogy mentális aktivitásunk, gondolkodásunk, vagy érzékelőképességünk minden ilyen esetben valamely tárgyra irányul, azonban az irányultságnak semmi dolga a tárgy valóságos létezésével. A tárgy mentális aktivitásunkhoz tartozik, azaz „intencionális” tartalom.

* Elhangzott az APA (Amerikai Filozófiai Társaság - a ford.) fenomenológia szimpóziumán, 1969, december 27.-én. Hubert L. Dreyfus és Robert K. Solomon kommentárjával. (A fordítás alapjául szolgáló szöveg: „*Husserl's Notion of Noema*”, In.: *The Journal of Philosophy* 66. (1969): 680-687. o.)

¹ Edmund Husserl, *Ideen I*, 203. o., 22-23. sor; 204. o., 20-21. sor; és 357. o., 19-20. sor a Husserliana kiadásában (Haag: Nijhoff, 1950). A továbbiakban minden hivatkozás erre a kiadásra vonatkozik a kötet számának megadásával, amennyiben másképp nem jelölöm.

Ez egy kibővített változata annak a publikálatlan dolgozatnak, melyet az Amerikai Filozófiai Társaság Nyugati Tagozatának találkozóján olvastam föl 1968 májusában. A fő gondolat korábbi megfogalmazása szerepel egy Husserl-tanulmányomban, melyet a *Vestens Tenkere* (Norvégia) közölt 1962-ben.

² Franz Brentano, *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, 1. rész, 2.könyv, 1. fejezet. Az idézet e fejezet D. B. Terrell általi fordításából való. In. Roderick M. Chisholm (szerk.), *Realism and the Background of Phenomenology* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1960), 50. o. (A fordításhoz felhasználtam Mezei Balázs megoldását. Lásd: Paul Ricoeur: *Fenomenológia és hermeneutika* (Mezei Balázs fordítása), Budapest, Kossuth, 1997. 152. o. (Függelék) - a ford.)

Noha a nézet, mely szerint az aktusok tárgyai valóságos létezéssel bírnak, nehézségekhez vezet a kentaurok és a hallucinációk esetében, az az állítás, hogy a tárgyak nem léteznek - bármit is jelentsen ez -, számos más aktus kapcsán vet fel problémákat. Vegyük például a közönséges észlelési aktusokat: ezen álláspont alapján úgy tűnik, amikor egy fát látunk, akkor nem a valós fa áll velünk szemben, hanem valami más, amit ha hallucinálnánk, akkor máshogyan látnánk.

Tehát egy dilemmával szembesültünk.

Husserl ezt a következőképpen oldotta fel: természetesen minden aktus valamire irányul, ám ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy is ennek az irányultságnak mindig valamilyen tárgya is lenne. Szerinte minden aktushoz, amennyiben van tárgya, tárgyi irányultságából fakadóan egy noéma is társul. Ha egy kentausra gondolunk, akkor e gondolkodási aktusnak van noémája, ám nincs tárgya. Nem a tárgy létezik amelyet elgondolunk, hanem a noéma, hiszen minden aktus erre irányul. Az *irányultság* egyszerűen annyit tesz, hogy noémával rendelkezünk.

Így a noéma husserli fogalma jelenti a kulcsot az intencionalitás elméletéhez - s így magához a fenomenológiához is. Husserl szerint a noémához kapcsolódó sajátosságok megragadása és helyes megértése az, ami „a legnagyobb fontossággal bír a fenomenológiában, és kétségkívül ez szolgáltatja a helyes alapot számára”.(239.35)

Tanulmányomban számozott tézisek formájában fogok beszélni a noémáról, s ezeket szisztematikus érvekkel és Husserl írásaiból vett bizonyítékokkal fogom alátámasztani. Egy olyan képet szeretnék ábrázolni a noémáról, ami olyan pontosan és teljesen mutatkozhat meg, amennyire csak ezt a Husserl számos kiadott és kiadatlan művében hozzáférhető bizonyítékok lehetővé teszik.

Fő tézisem a következő:

1. A noéma intenzionális entitás, a jelentés (*Sinn, Bedeutung*) fogalmának kiterjesztése.

E tézis, valamint az ebből származó konzekvenciák, ellentmondanak ugyan az általános Husserl-értelmezésnek, saját írásaival azonban mégis tökéletes összhangban állnak. Az *Ideen* harmadik kötetének 89. oldalán ez áll: „A noéma semmi más, mint a jelentés (*Sinn*)* fogalmának kiterjesztése az aktusok összességére”.

Husserl más munkáiban is hasonló elképzelésekre bukkanhatunk. Így például az *Ideen* első kötetében ezt írja: „Eredendően a 'Bedeuten' és a 'Bedeutung' szavak kizárólag a nyelv, azaz a „kifejezések” szférájához kapcsolódnak. Ám ugyanakkor szinte elkerülhetetlen, és roppant fontossággal bír, hogy e szavak jelentését kiterjesszük, és megfelelően módosítsuk őket, hogy bizonyos módon az egész noematikus szférára alkalmazhatóak legyenek: vagyis az aktusok összességére, akár össze vannak fonódva a kifejező-aktusokkal, akár nem.”(304.7-14). Valamint szintén az *Ideen I.*-ben (233.35-37) Husserl a teljes noéma sajátosságait úgy nevezi, hogy „*Sinn* (egy nagyon tág értelemben)”. Ezzel összefüggésben lásd még a 219.1 és 223.4-et.

Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy maga Husserl is kétértelműen használja a „*Sinn*” kifejezést a noémával kapcsolatban. Néha ez a teljes noémát jelenti, máskor viszont csak egy részét, - egy részét, mely talán megegyezik a különböző fajtájú aktusok (mint a percepció, az emlékezet, vagy a képzelet aktusai stb.) vonatkozásában. Második tézisem épp ezért a következő:

2. A noémának két komponense van: (1) az egyik az, ami közös minden olyan aktusban, melynek ugyanaz a tárgya, pontosan ugyanazon sajátosságokkal rendelkezik, ugyanolyan módon orientálódik, stb, tekintet nélkül a percepcióra, az emlékezetre, vagy a fantáziára, egyszóval az aktus

* Az *Ideen*ben „*Bedeutung*” szerepel - a ford.

„tétikus” karakterére. A (2) másik ezzel szemben a különböző aktusoknak különböző tétikus jelleget kölcsönöz.

Az elsőt Husserl „noematikus értelemnek” (321.38), vagy esetleg „a tárgyi meghatározottságok hogyanjának” (321.37), illetve „tárgyi értelemnek” (250.4) nevezte. Vesd össze még: 249.11 és 322.4. A második komponenst pedig a tárgyi „adottság mód” (323.18, 250.16), illetve a „a tárgyi tudatosulás módjának”³ noematikus korrelátumaként használta. Az „adottság mód” egyik fontos alkotóeleme a „tétikus karakter”, az aktushoz járuló „*Setzungscharacter*” (323.18; vö. még *NuS* 6.). Másik oldala a „betöltődés” „adottság módjához”, a „szemléleti értelemhez” tartozik. Ahogyan jeleztük, Husserl az első és a második komponensről egyaránt azt állította, hogy az tágabban véve egy aktus értelmének [*Sinn*] komponense (223.17-18). A *Logikai vizsgálódásokban* (5. Vizsgálódás, §§ 20-21) Husserl az első komponenst „*Materie*”-nek, a másodikat „*Qualität*”-nak, míg a kettőt együtt „*Sinn*”-nek nevezte. Az *Ideenben* általában a „*Sinn*”-t az első, a „*Noema*” megjelölést pedig a két összetevőre együttesen alkalmazta.

Harmadik tézisem a következő:

3. A tudat a noematikus értelem alapján viszonyul tárgyához.

E tézist messzemenően alátámasztják a husserli szövegek. Így az *Ideenben* (I, 316.15) ez áll: „A tudat ezen értelemben és általa viszonyul tárgyához”. Valamint „minden intencionális tapasztalat rendelkezik noémával és értelemmel, melyek által tárgyára vonatkozik” (329.9). Vesd össze: 316.18 és 318.18.

Husserl fenomenológiájában fontos szerepe van a következő tételnek:

4. Egy aktus noémája nem az aktus tárgya (ti. a tárgy, amire az aktus irányul).

³ A *Noema und Sinn* című kiadatlan kéziratban, 6. o.; a továbbiakban: "*NuS*".

Itt van a döntő különbség Husserl és Brentano között: Brentano fent említett dilemmája abból fakad, hogy úgy tartotta, a tárgy, mely megadja az aktus irányultságát, azonos azzal a tárggyal, melyre az aktus irányul. Brentano egész életében küszködött azzal, hogy tisztázza egy aktus tárgyhoz való viszonyát, ám soha nem sikerült neki.

Egy aktus tárgya az aktus noematikus értelmének [*Sinn*] funkciója, abban az értelemben, hogy

5. Egy és ugyanazon noéma csupán egyetlen tárgyhoz járulhat.

Valóban, Husserl váltig állította, hogy „az értelem azonossága csak ott bukkan föl, ahol a tárgyon kívül az ugyanaz identikus azonossága is megjelenik, ami azt jelenti, hogy „ugyanazon értelem”, ugyanazon oldalról, ugyanazon tulajdonságokkal stb.” (*NuS* 4). Lásd még *Logische Untersuchungen*, II¹ (1928), § 28, 416. o.

Megfordítva azonban már nem ez a helyzet:

6. Egy és ugyanazon tárgy számos különböző noémához is járulhat.

A második tézis alapján nyilvánvaló, hogy amennyiben két noémához ugyanaz a noematikus értelem tartozik, akkor ebből fakadóan (mint láttuk) tárgyuk is ugyanaz, ellenben ha tétikus karakterük különböző, akkor noémáik is azok. Így például az észlelés, az emlékezet stb. aktusainak ugyanaz a tárgya. Hatodik tézisem talán még inkább alátámasztja ezt:

6*. Egy és ugyanazon tárgyhoz számos különböző noematikus értelem járulhat.

Ez tulajdonképpen már az ötödik tézis alátámasztásaként idézett szövegből is következik: a tárgyi létezés identikus azonossága nem elégséges ahhoz, hogy az értelem ugyanazságát biztosítsa; ehhez számunkra szükségesnek tűnik, hogy a tárgy ugyanazon oldalról nézve, ugyanazon tulajdonságokkal együtt stb. adódjon. Vesd össze: *Ideen*, I, 321.8 és *Logische Untersuchungen*, II¹, 416. oldal.

A noémák kölcsönöznek sajátos jelleget az aktusoknak azáltal, hogy

7. Minden aktushoz egy, és csakis egy noéma járul.

Vesd össze pl.: *NuS*, 2. oldal: „Minden [aktus] noémája egyben individuális jellegzetessége is”.

Megjegyzendő, hogy ennek fordítottja már nem tartható: egy és ugyanazon noéma számos eltérő aktushoz is járulhat. Ezen aktusok lehetnek hasonlóak egymáshoz; ugyanarra a tárgyra irányulhatnak, pontosan ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezhetnek, és ugyanazon a módon orientálódhatnak, valamint ugyanaz a tétikus karakter járulhat hozzájuk. Ám el is térhetnek egymástól: például különböző időbeli koordinátáik alapján.

Mint látható, a noémák leginkább a nyelvi jelentésekkel [*Sinne*] vannak összefüggésben. A hetedik téziséből tehát a következő fontos következtetés adódik:

8. A noémák absztrakt létezők.

E tézis textuális alátámasztásaként a következőket jegyezhetjük meg: Husserl az *Ideen* első kötetében (222.3) ezt írja: „A fa, a természetben meglévő dolog, mindig az észlelt fát jelenti, mint olyat, amelynek észleléséhez elválaszthatatlanul hozzátartozik annak észleleti értelme [*Sinn*]. A fa eléghet, vagy felbomolhat az őt alkotó kémiai összetevőkre, stb. Az értelem azonban - az ehhez az észlelethez tartozó értelem, amely szükségszerűen annak lényege is

egyben - nem éghet el, nincsenek kémiai értelemben vett összetevői, nem erők együttese, és nincsenek reális tulajdonságai.” A *Noema und Sinn* című kéziratban pedig: „Az értelmek nem reális tárgyak, nem olyan tárgyak, melyek az időben léteznek” (*NuS* 109). Valamint ugyanitt: „Az értelemnek nincs valósága, azzal az időbeli kiterjedéssel van összefüggésben, amelyben az aktus végbemegy, de magának nincs realitása [Dasein], s ne áll kapcsolatban sem az idővel, sem a tartammal” (*NuS* 114).

Itt Husserl noematikus értelemről [*Sinn*] beszél, de mivel a noéma többi összetevője is „értelmi” komponens (223.17-18), feltételezhetően ugyanaz vonatkozik rájuk, s ezáltal a teljes noémára. Husserl azt írja az *Ideenben* (314.23-25), hogy minden noematikus értelem és minden teljes noéma egy és ugyanazon fajtahoz tartozik. Hogy a noéma nem térbeli tárgy, az szintén kiderül az *Ideenből* (97.23-24), ahol Husserl kifejti, a térbeli tárgyakat csupán perspektivikusan [*Abschattungen*] tapasztalhatjuk. Mivel a noémákat elvileg nem tapasztalhatjuk meg perspektivikusan, ezért nem lehetnek térbeli tárgyak.

Ez szorosan összefügg a következő ponttal, amely szembeszegül a noémákkal kapcsolatos, legáltalánosabban elfogadott nézetekkel:

9. A noémákat nem észlelhetjük érzékszerveink által.

E nézet Husserl egyetlen publikált művében sincs határozottan kifejtve. Ennek ellenére ez mégis világosan következik a nyolcadik tézisből. Ha pedig ez helytelennek bizonyul, úgy néhány további tézisem is felülvizsgálatra szorul. Következésképpen igencsak fontos, hogy mindazon érveket megtaláljuk és szemügyre vegyük, melyek Husserl szövegei alapján a kilencedik tézis mellett vagy ellen szólnak. Husserl e nézetet publikált művei közül az *Ideenben* vizsgálta meg a legtüzetesebben. Az első kötet 97. oldalán azt állítja, hogy minden látható tárgyról kizárólag perspektivikus tapasztalatunk lehet. Mivel a noémákat állításom szerint nem tapasztalhatjuk meg perspektivikusan, ezért láthatóak sem lehetnek, sőt, valószínűleg egyetlen érzékszervünkkel sem észlelhetjük őket.

Husserl e kérdésben a *Noema und Sinn* című, korábban már idézett kiadatlan kéziratban foglal állást leghatározottabban. A következő passzusban, melyet teljes egészében idézek, ez áll:

Az észlelet egy értelemnek ("von") az észlelete, de nem úgy, ahogyan az észlelet ennek a háznak az észlelete. Az észleletnek "van" értelme, ám az értelmet nem észleljük. Véleményem szerint összefüggés van az észlelet és annak értelme között, és e szerint (az értelem szerint) karakterizálódik az észlelet épp egy reneszánsz épületként, amelynek homlokzatát homokkő pillérek tartják stb. Ha becsukom szememet, emlékezetemben a ház hasonlóképpen adódik számomra, s én azt mondom erről az emlékről, hogy ez ugyanannak az értelemnek az emléke, vagyis ugyanaz a dolog jelenik meg emlékeimben, melyet korábban észleltem. És ha merő fantáziaként írom le, újra csak ugyanarról az értelemről beszélek, mivel ez valaminek a fantáziája ... és ezzel adott a lehetőség, hogy e fantáziának ugyanaz az értelme, mint az észleletnek (*NuS* 4).

Husserl ismételten noematikus értelemről beszél, de mint megjegyeztük, e megjelölést valószínűleg a noéma komponenseinek együttesére alkalmazza.

Nem egyértelmű azonban, hogyan tudhatunk meg akármit is a noémákról. Husserl válasza erre az, hogy

10. A noémákról egy speciális, fenomenológiai reflexió által szerezhetünk ismereteket.

Korábbi téziseink a noémáról most segítenek megérteni, hogy mit jelent ez a reflexió, s mit nem. Egy értelem [*Sinn*] megragadását. Husserlt idézem: „Ezen értelemmel kapcsolatban ... mindig van egyfajta közvetlenség egy sajátos reflexió által, és *csakis* ami ebbe beletartozik, az adja a fenomenológiai ítélet bázisát” (222.36). Husserl a *Noema und Sinn*-ben hangsúlyozza, hogy „a fenomenológia és a logika reflexív ítéletei közvetlenül az értelemre irányulnak, következésképpen nem arra, ami a nem reflexív ítéletek számára adódik tárgyként,, (*NuS* 99-100). Hogy nem csupán a noematikus értelemre, hanem a teljes noémára reflektálunk, arról világosabb képet ad számos szöveghely, így például az *Ideen* 369. oldala.

A fenomenológiai reflexió mindazonáltal nem kölcsönöz érzékszerveinknek valamiféle speciális használatot vagy látásmódot; a tárgyak megjelenése a fenomenológiai reflexióban mint ahogyan az előző két tézisben már megjegyeztük, absztrakt és észlelhetetlen.

Husserl szerint

11. A fenomenológiai reflexió megismételhető.

Íme egy részlet a *Noema und Sinn*ből: „A tárgyhoz kapcsolódó értelem más viszonylatban maga is tárgy... és egy ítélet tárgyává tehető... S mint ilyen, rendelkezik egy második szintű értelemmel is: az értelem értelmével ... ami egy végtelen regresszushoz vezet, úgymint az értelem értelmének tárgya, és újra annak az értelme, és így tovább” (*NuS* 107-108). Mint Husserl kimutatja, ebből újra csak az következik, hogy „az értelem nem a tárgy reális komponense” (*NuS* 108).

Ez csak egyike annak a számos szembeszökő hasonlóságnak, mely a husserli noéma és Frege jelentés [*Sinn*] fogalma között fellelhető. Természetesen azonban számos eltérés is adódik kettejük között. Így például Frege azt állította, az olyan kifejezésekben, mint „hinni, hogy ...” a szavaknak nincs hagyományos értelemben vett jelöletük, ám van jelentésük [*Sinn*], míg Husserl szerint, mint rámutattunk (4. tézis), az aktusok általában valamely tárgy, és nem a tárgyak egy bizonyos értelme vagy noémája felé irányulnak. Ez különbözteti meg élesen kettejük elemzéseit az aktusok összefüggéseire vonatkozóan.

Nyilvánvalóan szeretnénk még sokkal többet megtudni a noémákról. Ám csakúgy, mint Frege, Husserl sem túlságosan segítőkész. Frege az értelemmel [*Sinn*] kapcsolatban többek között arra utalt, hogy ez a referencia (jelölet) aspektusainak megvilágítására szolgál⁴. Így némely vonatkozásban megfelel a

⁴ "Über Sinn und Bedeutung", In: *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, (1892): 27. (magyarul: "Jelentés és jelölet", In: Gottlob Frege: *Logikai vizsgálódások* (Máté András fordítása), Osiris, Budapest, 2000 (118-148. o.). - a ford.)

noémáknak, amennyiben a közös tárggyal, ám különböző noémával rendelkező aktusokról azt mondhatjuk, hogy tárgyuk különböző aspektusaira fókuszálnak, és különböző szempontból ragadják meg őket. Husserl Fregehez hasonlóan úgy gondolta, hogy a fizikai tárgyak végtelen sok noémával és hozzájuk kapcsolódó értelemmel rendelkeznek, és így sohasem meríthetők ki teljes mértékben. Husserli kifejezéssel élve azt mondhatnánk, a fizikai tárgyak „transzcendensek”.⁵

Husserl részéről valamivel több segítségre számíthatunk. A harmadik tézis alapján a noéma, pontosabban a noematikus értelem az, ami lehetővé teszi a tudat tárgyához való viszonyát. Vizsgáljuk meg ezt egy példa segítségével. Az, hogy a látás intencionális, illetve tárgyi irányultsággal rendelkezik, azt jelenti, hogy a dolog hozzám közelebb eső oldala, vagyis ami velem szemben feltűnik, csupán a dolog egyik oldala. A látott dolognak vannak azonban más oldalai és meghatározottságai is, amelyek oly mértékben jelennek meg együttesen, hogy az egész dolgot többnek tekintjük, mint annak csupán egy oldalát. Ezen meghatározottságok nem észleleti betöltődések, hanem inkább többé vagy kevésbé bizonytalan reprezentációk, melyek további észleleti folyamatokhoz vezetve, láthatóvá teszik a láthatatlant.⁶

A noéma olyan komplex determinációs alakzat (Ideen, I, 93), mely a vizuális, taktilis, és egyéb adatok sokféleségét szolgáltatja számunkra egy tárgy vonatkozásában (im. 173-174). Husserlt idézem: „A tiszta észleleti adat ... maga nem perspektivikus, de perspektívák által jelenik meg, amelyeket apprehenzióknak [*Auffassung*] nevezünk, és amelyek az objektív lét-meghatározottságok szubjektív funkcióját adják” (im. 163.11-17).

A tárgyak észlelése ezen a módon, vagyis perspektivikusan lehetséges. Mindaddig, amíg tapasztalásunk menete többé vagy kevésbé bizonytalanul felvázolt sémát követ, addig a tárgyat folyamatosan mint ugyanazt észleljük, illetve az végtelen „sokoldalúságként” jelenik meg számunkra. Kimeríthetetlen sémaként, mely a tárgyról nyert tapasztalatainkkal együtt fejlődik, s magában

⁵ *Ideen*, I, 100. és 238 skk. o. Vö. Frege, im.

⁶ *Phänomenologische Psychologie*, XVII. számú függelék, Husserliana IX, 433-434. oldal.

foglal minden új, még nem tapasztalt meghatározottságot is. Némely tapasztalatunk azonban eltér a kirajzolódó mintázattól. Ekkor a noéma „felrobban”, s mi egy új, a régitől különböző tárgy noémájával kerülünk kapcsolatba. Előfordulhat, hogy téves észleléseknek, illuzióknak és hallucinációknak vagyunk kitéve, és ekkor azt mondhatjuk, hogy a régi aktusnak már nem ugyanaz a tárgya, mint ami korábban annak tűnt.

12. A determinációs sémák és az "*adottságmódok*" együttesen alkotják a noémát.

E tizenkét tézis a noémáról semmi esetre sem meríti ki tárgyát. Pusztán lehetővé tesz számunkra az efféle kérdések felvetését: ha a fenomenológia egy tág értelemben vett jelentésemélet, akkor milyen válaszokat tud adni azokra a jelentéssel kapcsolatos kérdésekre, melyek a filozófia kezdetétől fogva meghatározóak és a kortárs gondolkodók számára is mérvadóak? Mit kezd a fenomenológia azokkal a roppant nehézségekkel, melyek egyaránt felbukkannak a régebbi és az újabb keletű elméletekben is? Husserl műveinek gondos tanulmányozása, úgy vélem, választ adhat ezen kérdések egy részére. És ha a válaszok nemlegesek is, remélem e tanulmány segítséget nyújthat abban, hogy legalább tisztábban lássuk e makacs problémákat.

Módos Ádám fordítása